

II

В -неділю, йдучи до церкви, о. Артемій сказав до своєї жінки, що запросить до себе на чай писаря й писаршу.

— А!.. ц!.. — аж цмакнула з досадою й навіть огидою Сусана Уласівна.

— Якби ти був запросив на чай княгиню, я була б багато більше рада. А писаршу!.. Ат! горе мені з тією писаршею!

— Вже ж нічого не pomoжеться. Треба ж напитувать жениха для Ваті. Вже час! — сказав о. Артемій, вдягаючись в рясу.

На службу божу до церкви прийшов писар з писаршею. Тоді як вони обоє підступили разом з людьми за дарою, о. Артемій, даючи їм по шматочку проскури, стиха промовив до писаря:

— Прошу покійно вас зайти до мене на чай після служби.

— Спасибі, о. Артемій, зайду, — тихенько промовив писар. «Певно, має якесь діло в волості», — подумав він, оступаючись од царських врат.

— І вас просить моя матушка на чай після служби, — сказав о. Артемій до писарші, подаючи їй шматочок проскури.

Писарша мовчки поклонилась батюшці низенько й потім, оступаючись, перехрестилась і дуже низько поклонилась до образів, неначе дякувала богу за таку велику честь і пошану.

— Якесь діло має. Мабуть, за щось буде просить, — казав писар, йдучи з жінкою через цвинтар.

— Якби мав діло до волості, то просив би тільки тебе, а то й мене просить, — обізвалась писарша. — А я на лихо наділа стареньку спідницю. Хіба вернімось додому, то я вберуся в нову зелену вовняну сукню.

— Опізнимось. Йди вже в тому, в що вбралась, — сказав писар, а сам похилив свою чорноволосу голову, втирив очі в землю і все думав, яке б то діло до його мав батюшка, що не тільки його, але й жінку запросив до себе в гості.

— Ой, вернуса я додому та передягнусь в нову зелену сукню, — говорила писарша, — та треба б і зачесаться краще, та й надіти добре намисто або хоч накинуть на шию золотий хрестик...

— Та вже пізно. Нехай вже прибиремось іншим часом, як попросять вдруге, — говорив писар, не підіймаючи голови, та все думав, чого це батюшка став такий ласкавий, що й жінку запросив до себе на чай.

Проворний, прудкий батюшка вже скинув ризи й наздогнав їх. І о. Артемій, і його запрохані гості вкупі ввійшли в двір. Батюшка одчинив двері в прихожу. Назустріч гостям в прихожу зараз вийшла матушка, а за нею Ватя, і обидві вони дуже радо привітались з писаршею. Матушка попросила писаря й писаршу не до столової, а просто в залу.

Писар в дверях переглянувся з писаршею й прищулив одно око: дивись, мов, яка нам честь та пошана!

Батюшка ніколи не приймав писаря в залі, а запрошував його або в свій кабінет, або в столову.

— Сідайте, Феодосіє Семенівно, от тутечки, в кріслі! — просила матушка й

присунула до неї крісло.

Писарша, як увійшла в залу, переступивши поріг, так і спинилась коло порога і, здається, не мала сміливості ступити далі ні на один ступінь.

— Спасибі вам! — тихо обізвалась писарша і вже хотіла сісти оддалеки од благочинної, на віденському стільці під стіною, далеченько од канапи та од стола.

— Та сідайте-бо от тутечки, в кріслі! — знов просили матушка писаршу.

«Ото лишенько! В старій спідниці якось не наслідуюсь сісти в кріслі проти вікон на самому світі, та ще й коло вікна. Якби пак в новій зеленій сукні...» — думала писарша, але мусила йти на самий ясний світ і сісти в кріслі. Вона все неначе соромилась, щулилась і неначе хотіла сховатися в глибокому та широкому кріслі.

Для писарші було не первинка сидіть в кріслі, сливе в такій самій гостинній. Її батько, Семен Петрович Панасенко, був простий селянин, але він довгенько був волосним старшиною в недалекому селі, забагатів, нажився, овдовів і вдруге оженився на багатій удові; він купив тридцять десятин землі, а потім брав у посесію поле, забагатів і прикупив ще сто двадцять десятин. Він вже став заможним, мав маєтність і був вже настоятелем на справжнього дідича з селян, яких в нас в Київщині вже є чимало. Семен Панасенко вже збудував гарний панський дім в своєму хуторі й завів панську обставу в домі. Правда, Феодосія Семенівна вийшла заміж за писаря ще тоді, як її батько був волосним і ходив в світі; але тепер вона, буваючи в батька в гостях, сиділа на канапі й на віденських стільцях, стрічалась в світлиці в свого батька і з батюшками, і з панками.

— Леонтію Петровичу, сідайте, прошу вас! — сказав о. Артемій до писаря й поставив для його віденський стілець збоку стола.

Леонтій Петрович Коцюбенко вже не так церемонився, як його жінка. Йому доводилось частенько бувати в благочинного і по ділу, і навіть в гостях. Він сів на стільці й поклав свої здорові зателепуваті кулаки на обох колінах. Він був убраний в піджак та панталони з дешевенького простого трика. На жилетці теліпався важкий нікільовий ланцюжок коло годинника.

Писар був родом таки ж з самої Горобцівки. Батько його був бідний селянин, але якось спромігся оддати його в сільську горобцівську церковну школу. Леонтій вчився дуже добре, видав екзамен на вільготу по військовій службі й, ще будучи хлопцем, служив за писаря на горобцівській сахарні. Одбуваючи військову службу, він записавсь в військову канцелярію й служив за писаря, бо вмів писати дуже гарно й виразно. Потім згодом він служив на залізній дорозі, а вернувшись додому, перейшов в горобцівську волость за волосного писаря. Коцюбенко, побувавши в бувальцях і трохи збавивши свою чесність, швидко постеріг тайну, як можна добре нажитися на писарській службі. Він брав хабарі звідусіль, цупив громадські гроші, де тільки можна було їх поцупити, клав половину штрафів з селян в свою кишеню і, як чоловік запопадний, практичний і нерозтратливий, незабаром склав собі чимало грошенят і купив вже кілька десятин землі. Держав він воли, орав, сів і держав навіть одного коника. Хазяйнувала більше його жінка, ніж він, бо була зроду розумна й запопадна людина.

Леонтій Петрович сидів, нахиливши свою пелехату чорноволосу голову, і скося поглядав своїми темними здоровими блискучими очима на о. благочинного. З-під густих низьких чорних брів його очі виглядали хитро й світилились розумом.

— Що ж там, Леонтію Петровичу, чувати в вас в волості? — спитав в писаря о. благочинний.

«Випитує... Цікавиться знать усе, але я йому не скажу нічого; благочинний — чоловік гострий, запопадний, але хибний і небезпечний...» — подумав писар і обіззався згодом:

— Нічого не чуть дуже цікавого. Звичайні справи йдуть своєю чергою.

— Швидко буде громадський схід? — спитав о. благочинний.

«Має якесь діло до волості», — подумав писар і трохи згодом промовив:

— Ні! мабуть, нешвидко. Од мирового посередника нема приказу, нема й бомаги; та він не дуже давно скликав вже схід.

— А мені оце жалівся управитель, що мужики нарobili багато шкоди на панських луках, — сказав о. Артемій. — Тепер стоїть суша. Пастри коні й худобу нігде, а мужики оце якоесь вночі нарobili на панському сінокосі спашу й патолочі, спасли траву з одного боку. Чи пак жалівся управитель волосному?

— Казав волосному й жалівся мировому, — сказав писар, — але ще од мирового не маємо ніякого приказу й звістки.

— А поки той приказ вийде, то люде спасуть сінокіс увесь дочиста. Вже й на моєму сінокосі позавчора попались чужі воли в спашу, — сказав о. Артемій.

«Певно, держить людські воли в займані, та люде не хотять викупить. Буде, мабуть, просити, щоб волосна управа нагнала мужиків...» — подумав писар.

— Хто то вчора приїздив до волості з дзвоником? — спитав о. Артемій в писаря.

— То приїздив становий пристав.

— Чого ж це він приїздив? — спитав о. Артемій.

— Не знаю. Чогось кликав урядника... «Ну та й цікавий же!» — подумав писар.

— Чи вже скінчив ваш батько свій новий дім? — спитала Сусана Уласівна в писарші.

— Вже давненько! — одповіла писарша й запишались.

— Чи гарний же вийшов? Гарні покої? — спитала благочинна.

— Гарний і просторний дім. Господи, який гарний та світлий, — сказала писарша й знов запишалась.

— Буде такий завбільшки, як наш, чи менший? — спитала благочинна.

— О, багато більший! І вікна трохи більші, ніж у вас, — сказала писарша, зирнувши бистро на вікна.

— Чи й мебіль вже купили? Вже обставились зовсім? — спитала в писарші Ватя, котра, впоравшись в столовій коло самовара, увійшла в гостинну й сіла на канапі.

— Вже привезли й поставили. Мебіль така гарна, така гарна, що й сказати не можна! Навдивовижу гарна!

— Така, як оце наша, чи яка інша? — спитала благочинна, здержуючи легкий осміх на устах.

Писарша зорила швидкими очима кругом гостинної, бистро кинула очима по віденських стільцях і промовила:

— Краща, ніж ваша; стільчики такі, як у вас, тільки червоні, а канапа й крісла більші й кращі, ніж ваші.

— Чи вікна та двері високі в новому домі? — спитала в писарші Ватя.

— Господи, які високі та здорові й вікна й двері! А вікна якісь чудні, на п'ять шибок:

чотири внизу, а вгорі тільки одна, довга через усе вікно, ще й одчиняється знизу вгору, неначе лядка. Та в кімнатах ясно, світло! А на стелі в залі ще й кружало вироблене по самісінькій середині. Господи, як гарно все пороблено! зовсім по-панській, — чванилась писарша.

— Чи вже чай настоявся? — спитала благочинна в Ваті.

— Вже, мамо! Ходім пити чай, бо я голодна, — обізвалась Ватя.

— Прошу в столову до чаю! — обернулась благочинна до писарші, вставши з канапи і важкою ногою простуючи до дверей столової.

Усі встали й пішли слідком за благочинною рядочком, як пливають качки на ставу. В просторній столовій на довговастому столі, вастеленому чистою білою скатеркою, вже парував самовар. Артемій посадив писаря поруч з собою; благочинна сіла з писаршею по другий бік стола. Ватя налила стакани чаю й перший стакан обнесла кругом стола й подала писарші. Писарша зирнула Ваті в очі й неначе прочитала в їх, в ласкавому, солоденькому і ввічливому погляді, причину ласкавих запитань на чай, ласкавого панькання коло неї й запобігання ласки. В писарші аж очі заграли од того несподіваного здогаду. Вона переглянулася з писарем, підвела трохи брови вгору, але писар і не думав догадуватися, за що то його жінка говорить до його очима, натякає устами й бровами. Було знати, що писаршу брала нетерплячка щось сказати чоловікові: вона аж зайорзала, засовалась по стільці. Старий віденський стілець легенько зарипів під писаршею.

Подавши усім чай. Ватя взяла одну тарілку з скибками пухкої свіжої паляниці, другу тарілку з гарячими пиріжками, знов обійшла кругом стола й поставила тарілки перед писаршею. Потім вона вернулась, взяла в одну руку маслянку з маслом, в другу молошник з молоком і знов поставила перед писаршею.

— Прошу вас, Феодосіє Семенівно! будьте ласкаві! пиріжки намазуйте маслом, поки гарячі, бо незабаром вже й прохолонуть, — припрошувала Ватя писаршу.

«Знаю, знаю, чого ти так коло мене тупцюєш! Знаю, знаю! Як крутиться, як панькається! — подумала писарша, — А колись передніше то мене й не просили до себе. Знаю, до чого то воно стосується».

Писарша трохи не крикнула до свого чоловіка через стіл: «Знаю, знаю, до чого воно йдеться!» — і ледве через силу вдержала язика за зубами.

О. Артемій розмовляв з писарем все за волосні справи та за нового сільського старшину, Леська, котрого недавно обрала громада.

— От тепер Лесько трохи поправиться на кращому хлібі, а то він був вже занидів, захляв, зовсім опустився з своїм хазяйством. Леськи з давніх-давен були перші багатирі на селі, а цей чогось захляв, скапцанів, — сказав о. Артемій і, нахилившись до самого вуха писаря, додав тихо, — мабуть, тим, що дурний, а дурні усі хлянуть, бо... поневолі мусять хляти.

Писар осміхнувся.

— Ой дурний, їй-богу, дурний! — гукнув о. Артемій вже на всю хату. — Тільки ж він хитрий-хитрий! Теперечки він поправиться.

— Може, й поправиться трохи, як не розіп'ється... — знехотя обізвался писар, — управитель вже прийняв його воли й корови на випас на панській луці дурно, без плати.

— Прийняв? А моїх волів то й не приймає! — сказав о. Артемій. — Ото добре будь

волосним! Краще й вигідніше, ніж попом.

— Бо ви, о. Артемій, мабуть, не просили за це управителя. Він гоноровитий: не попросиш, то сам ніколи не догадається дати.

— Правда, що не просив. Це правда! А волосний, певно, й не просив, а йому дали право на випас, — сказав о. Артемій.

— Е, бачите, волосний — інша річ. Волосний потрібний для управителя й для дідича... Вони мають усякові справи в волості то за людей, за робітників, то за спаш... Хоч-не-хоч, а треба кланяться, треба загоджувать та піддобрюваться, — сказав писар і при тому гордовито підвів голову вгору й одкинув свої міцні плечі на спинку стільця.

Уся його постать, усей його вид наче промовляв: і ми чогось варті! І мені мусить годити й управитель, і пан, і... ти, отче Артеміє.

Але по очах о. Артемія зовсім не було знать, щоб у його був потяг до того, щоб в чомусь догоджати волосному та писареві. О. Артемій був надто самостійний чоловік, хоч і запобігав ласки в княгині, як значної особи, та в сусіднього багатого пана дідича. Поки йому пани годили та робили яку вигоду, поти й він їх хвалив і запобігав у їх ласки; але як тільки вони не давали йому ніякої вигоди, він мстився, лаяв їх і обговорював, скільки було сили, бо був на вдачу осудливий.

Тим Часом Ватя, обділивши усіх чаєм, врешті налила й собі стакан чаю й сіла по другий бік писарші. Вона почала ласкаво розмовлять з нею.

— Чи часто буваєте в свого панотця в Скрипчинцях? — спитала вона в писарші.

— Буваю таки частенько, бо, бачите, в панотця все-таки стрінешся з путящими людьми, побалакаєш, з кимсь побачишся, щось цікаве почувеш. А тут... Ет! — сказала писарша, ще й рукою махнула на самовар з кокетливою зневагою, неначе молодиця.

— Чому ж так? — спитала благочинна.

— Та, бачите, тут нема з ким і поговорить до ладу... Бачишся тільки з сусідами-молодицями та з дячихою, а з ними яка розмова? Ет!

Писарша запишалась, знов кокетливо махнула пальцями на другий бік, ще й губи накопилила.

«Сама тільки недавнечко скинула очіпок, а вже й розмахалася руками й на молодиць, і навіть на дячиху», — подумала благочинна.

— То ви б частіше до нас заходили та й побалакали б з нами й розважили себе трохи, — сказала благочинна.

— Спасибі вам, матушко, але... мені якось ніяково. Мій старий якось таки й казав мені: ходім оце до матушки...

— От і добре б зробили, якби були прийшли, — обізвалась Ватя, — а то ви все з тим хазяйством та з дітьми. Ви ще молоді, ще вам не час закопуваться з головою в той клопіт.

— Коли ніяк не збудешся того клопоту. Доки була в панотця, доти гуляла й клопоту не знала, а теперечки... Ет!

— «Коли б була біду знала, не йшла б заміж та гуляла», — обізвався словами пісні о. Артемій. — А навіщо ж ви йшли заміж, коли тепер біди й лиха зазнали?

— Бо отой причепивсь, то й пішла, — сказала проворно писарша, махнувши не лицем, а підборіддям на свого чоловіка.

Матушка й Ватя засміялись. Писарша ані осміхнулась.

— А якби другий сватав, то, мабуть, і не пішли б! — сказав о. Артемій.

— Мабуть, не пішла б та й досі гуляла б... — сказала писарша й кинула бистро своїми карими очима на писаря.

— От незабаром, на тім тижні, в четвер, будуть мої іменини, то ви й прийдіть до нас в гості з Леонтієм Петровичем ввечері на чай! — просила благочинна.

— Спасибі вам! Як не помремо, то й прийдемо, — сміливо сказала писарша. Вона вже зовсім оббулась, оговталась і, підбадьорена ласкавістю господині та Ваті, зовсім розбалакалась і розжартувалась.

— Тільки в той день приїде до нас в гості її брат, студент, — обізвався писар, — якось ніяково буде кидать свого гостя та йти в гості.

— То ви заберіть свого гостя та й до нас в гості! От і добре буде! Молодий панич трохи погуляє й забавиться на вакаціях, — сказала благочинна.

— Спасибі вам! Як брат захотиться, то й прийдемо, — сказала писарша.

— А чом же! В нас нема церемоній. Приходьте простацьким звичаєм. Нащо нам ті церемонії. Ми люде сільські, — додав о. Артемій. — Буде і вчитель з жінкою, вашою близькою сусідою. Вам буде весело: не перенудитесь, і поговорите, і побавитесь. Ватя заграє на фортеп'яні, а ви ще й потанцюєте.

— І куди вже мені до танців! Натанцююсь я й так за цілий день коло дітей. Нехай вже молодші од пене танцюють, — сказала писарша й засміялась.

Напившись чаю, поснідавши всмак пухкими пирогами, писар та писарша встали й почали прощатись.

— Не забувайте ж моїх іменин! Приходьте до нас! — просила на прощанні матушка писаршу.

— Не забувайте ж і ви! — просив о. Артемій писаря.

— Спасибі вам, спасибі! — дякував писар, виходячи на ганок.

І матушка, й Ватя, і сам о. благочинний випроводили гостей аж на ганок.

Йдучи через двір, писар все заглядав в загороду та в повітки. Вже він з жінкою вийшов за ворота, та й спинився, і все через тин зорив по дворі та дививсь в одчинені ворота повіток.

— Чого це ти так зазираєш в загороду та в повітки? Чи не набачив там якого дива? — спитала писарша в свого чоловіка.

— Щось о. Артемій і матушка дуже ласкаві до нас сьогодні. Чи не зайняв часом батюшка на своїй луці в спашу мужицькі воли або коні та, мабуть, буде просить, щоб в волості нагнали мужиків та здерли викуп за спаш.

— Ой ти, солопій! А ще й маєш себе за розумного чоловіка, — сказала писарша. — Які там воли та коні? Це вони так тупцюють коло нас, щоб залучить жениха для своєї Ваті. Адже ж брат затого скінчить університет! Хіба ж ти не примітив, як я на тебе моргала й очима, і бровами?

— Коли ж ти моргала? — спитав писар.

— А як Ватя принесла мені стакан чаю й сіла коло мене по другий бік. Ой ви, чоловіки! А ще маєте себе за розумніших од жінок.

Весела й проворна писарша помалесеньку штовхнула ліктем під бік свого чоловіка. Тут на самоті вона стала знов веселою, жартовливою сільською молодичею.

— Я й примітив, як ти моргнула носом на мене, але мені здалось, що тебе муха вкусила за ніс, — сказав писар.

— Муха вкусила... Тюхтій ти! Не тямиш ти, до чого воно йдеться. А я швидко постерегла, чого їм треба.

Писар одначе задумавсь.

— А що буде, як з того нічого не вийде?.. — промовив писар неначе сам до себе. — А що буде, як часом діло піде напереверт?

— Нічого не буде. Наїмося, нап'ємось та й додому підемо, як і тепер йдемо. От що буде, хоч би діло пішло й напереверт або й сторч.

— Еге... — обізвався писар і знов задумавсь, — коли б часом ті пироги, ті наїдки та напитки не вилізли нам боком, — сказав він трохи згодом, — отець благочинний закиркуватий і мстивий...

— А чого їм лізти у бік? Хіба пироги благочинної подуріють чи збожеволіють, щоб їм вилазить нашими боками? — говорила й реготалась разом весела писарша.